

UDK: 1Zimmermann, S.
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 25. 4. 2016.

Ljudevit Hanžek
Odsjek za filozofiju
Filozofski fakultet
Sveučilište u Splitu
HR – 21000 Split, Sinjska 2
ljuhan@ffst.hr

ZIMMERMANN O PREDMETU I METODAMA PSIHOLOGIJE¹

Sažetak

Stjepan Zimmermann na više mjesta u svom opusu raspravlja o predmetu, ciljevima, zadaćama i metodama psihologije. Autonomiju psihologije kao znanosti usko veže uz posebnost njezina predmeta, tj. smatra da je psihologija kao znanost moguća samo ako se može pokazati da ona svoj predmet ne dijeli s drugim znanostima. Glavnim metodama psihologije Zimmermann smatra samopromatranje i eksperiment. Prema metodi, psihologiju je moguće podijeliti na empirijsku i filozofsku, a njihova je razlika u odnosu prema iskustvenoj verifikaciji zaključaka do kojih dolaze. Središnji pak dio filozofske psihologije pitanje je o jastvu, tj. ontološkom statusu svjesnog subjekta. Zimmermann pohvalno komentira rad würzburške škole psihologije, u čijim rezultatima vidi empirijsku potvrdu filozofskih teza koje zastupa. U ovom članku detaljnije pojašnjavam te Zimmermannove teze te navodim prigovore koje im je moguće uputiti.

Ključne riječi: Zimmermann, doživljaji, samopromatranje, eksperiment, filozofska psihologija, jastvo

Stjepan Zimmermann hrvatski je katolički teolog i filozof koji je djelovao u prvoj polovici 20. stoljeća. Rođen je 1884. u Virovitici, 1907. zaređen je za svećenika, a 1918. habilitira na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Umire 1963. u Zagrebu.

Zimmermann je bio veoma plodan pisac, jedan od najplodnijih hrvatskih filozofskih autora. Najpotpunija njegova bibliografija sadrži 20 knjiga i točno 250 članaka objavljenih za života; rukopisna je ostavština također opširna. Noetika, tj. spoznajna teorija, zauzima najveći dio Zimmermannovih profesionalnih interesa. Ta je tema kod njega usko povezana s metafizičkim pitanjima; točnije, s peripatetičko-skolastičkom metafizikom. Prominentna je i tema psihologija, tj. Zimmermannov pokušaj spajanja empirijske psihologije s filozofskom, a od 1930-ih interesira se i za filozofiju religije i filozofiju života, kasnije i za filozofiju kulture.

¹ Ovaj je tekst dio disertacije obranjene 7. srpnja 2015. na poslijediplomskom doktorskom studiju *Humanističke znanosti*, na Sveučilištu u Zadru.

1. Predmet psihologije

Zimmermann u svojim djelima ne iznosi posve ujednačen stav o predmetu psihologije. U *Psihologiji za srednje škole* kaže da je predmet psihologije duševni život, a duševni je život nekog subjekta skup njegovih doživljaja (Zimmermann 1943: 9).² U *Temeljima psihologije* pak Zimmermann eksplicitno razlikuje polazni od konačnog predmeta psihologije, makar je ta distinkcija prisutna u svim njegovim djelima koja tematiziraju probleme iz područja psihologije. Polazni je predmet psihologije ono osnovno određenje ili karakteristika po kojemu se neki entiteti razlikuju kao psihički, tj. duševni, od onih koji to nisu, a konačni je predmet psihologije ona realnost koja stoji u temelju tih obilježja, ili ona realnost kojoj ta obilježja pripadaju (Zimmermann 1923: 1–2). Taj kontrast iskustvene zbiljnosti i stvarnog bitka koji je u njezinoj pozadini, jednako se primjenjuje na psihologiju kao i na prirodne znanosti.³ U *Duševnom životu* psihologija je, kao i u *Psihologiji za srednje škole*, definirana samo kao izučavanje duševnog života, tj. mnoštva doživljaja.

Ciljevima psihologije Zimmermann smatra upoznavanje duševnog života (Zimmermann 1932: 202) te »rješavanje duševnoga problema« (Zimmermann 1923: 1). Zimmermann redovito razlikuje zadaće od metoda psihologije.

Zadaće psihologije su:

- razlikovanje pojedinih doživljaja jednog od drugoga (Zimmermann 1932: 202)
- opis doživljaja (Zimmermann 1932: 202), tj. njihova fenomenološka deskripcija (Zimmermann 1923: 24)
- analiza doživljaja (Zimmermann 1923: 25)
- eksplikacija ili objašnjenje doživljaja (Zimmermann 1923: 25); njihova genetička eksplikacija, tj. objašnjenje njihova postanka (Zimmermann 1932: 203)
- interpretacija tuđih doživljaja (Zimmermann 1923: 25)
- razmatranje same doživljajne cjeline svjesnog jastva, tj. refleksija o cjelokupnom svjesnom iskustvu pojedinca (Zimmermann 1932: 203)
- klasifikacija doživljaja (Zimmermann 1943: 10).

Na ovim distinkcijama Zimmermann redovito inzistira, ali nije baš jasno koje je njihovo opravdanje, npr. svugdje razlikuje opis doživljaja od njihove analize, ali ne čini se da je moguć ikakav njihov opis koji ne bi uključivao analizu. Također, jesu li razlikovanje doživljaja i njihova klasifikacija realno različiti ili se radi samo o verbalnoj distinkciji? Nadalje, ne odgovara li barem nešto od navedenih zadaća psihologije metodama? Nisu li opis i objašnjenje legitimni kandidati za metodološke postupke znanstvene psihologije? Teško je naći opravdanje za ovako raznovrsnu Zimmermannovu pojmovnu analizu.

Prije analize Zimmermannovih stavova o metodama psihologije, tj. o odnosu dviju ključnih metoda znanstvene psihologije (introspekcije i eksperimenta), bitno je razjasniti njegovo shvaćanje o odnosu različitih vrsta psihologije, kao i o odnosu psihologije prema drugim znanstvenim disciplinama.

² *Doživljaj* je termin kojim se Zimmermann najčešće koristi kao oznakom za svjesno mentalno stanje ili svjesno psihičko stanje.

³ Usp. Škarica 2008.

Zimmermann donosi nekoliko različitih podjela psihologije, koje pripadaju različitim stupnjevima općenitosti (makar to nije uvijek jasno iz samoga Zimmermannova teksta). Prvo, psihologija se može podijeliti na *empirijsku* i *filozofsku* (Zimmermann 1932: 204, 216; Zimmermann 1943: 142) ili na empirijsku s jedne strane i racionalnu ili metafizičku s druge strane (Zimmermann 1923: 30).⁴ Razlika je empirijske i filozofske psihologije u tome što je empirijska u potpunosti ograničena na iskustvo, dok je filozofskoj psihologiji dopušteno prekoračiti granice iskustva, ako se određene činjenice ne mogu objasniti nikakvim drukčijim načinom (Zimmermann 1923: 30). Pojašnjeno na primjeru: ako se neke empirijski, tj. iskustveno, utvrđene činjenice o ljudskom mentalnom životu ne mogu objasniti bez postuliranja entiteta koji nisu dostupni iskustvenoj provjeri, to je legitiman postupak, ali njegova je implikacija premještanje rasprave iz domene empirijske psihologije u domenu filozofske psihologije (Zimmermann 1923: 30). Razlika se empirijske i filozofske psihologije prema tom shvaćanju ne bi nalazila u tome što je jednoj izvor i temelj iskustvo, a drugoj nije – jer obje su utemeljene na iskustvenim činjenicama – već je razlika u tome što se zaključci jedne (empirijske) daju verificirati iskustvom, a zaključci ove druge (filozofske) ne daju:

Ali time još nije rečeno, da je nemoguća takova racionalna ili meta fizička psihologija, koja *nije rastavljena* od empiričke psihologije, naprotiv, koja se na njoj osniva. Promatrajući činjenicu ljudske svijesti psihologija treba da tu činjenicu objasni i protumači, pa ako je ne može drukčije protumačiti nego da osim svijesti prizna još nešto, na čemu je svijest osnovana – i što zovemo duša, onda je takav postupak logički moguć i opravdan. Dakako da narav duše ne možemo upoznati neposrednim (svijesnim) opažanjem, nego se u vezi s tim opažanjem iziskuje i logičko izvođenje (dokazivanje), pa je zadaća spoznajne kritike, da ispita mogućnost i logičku opravdanost takovog dokazivanja (s pomoću načela uzročnosti), kojim zaključujemo ili upoznajemo dušinu narav. U toliko i postaje psihologija od empiričke racionalna. Zato možemo racionalni dio psihologije nadovezati uz empiričko promatranje neposredno na onim momentima ljudske svijesti, gdje je nijesmo kadri protumačiti drukčije nego da preхватimo opseg same svijesti (kao što npr. čini Geysler) ili da najprije (kako je u ovoj knjizi) iscrpivo prikažemo empiričku svijest, a onda tek uzmemo u obzir i one momente, koji nas vode do upoznavanja duše (Zimmermann 1923: 31).

Prekoračivanje granica iskustva mora biti opravdano – moraju postojati realne objašnjivačke potrebe koje se ne mogu zadovoljiti hipotezama čija je iskustvena provjera moguća; osim toga, zaključak na postojanje iskustvu nedostupnih entiteta mora biti rezultat dobrih argumenata (logičko dokazivanje o kojemu Zimmermann govori).

Druga podjela kojom se Zimmermann koristi, a koju nekad izmiješa s prvom, jest ona na *čistu* (ili teoretsku) i *primijenjenu* psihologiju (Zimmermann 1932: 204; Zimmermann 1943: 97). To je podjela same empirijske psihologije na poddiscipline:

4 Zimmermann naglašava da se racionalnu psihologiju ne smije izjednačiti s racionalističkom (Zimmermann 1923: 30); racionalna prelazi granice iskustva, ali je utemeljena na iskustvu; racionalistička je ona koja bi pokušala ustanoviti narav duševnih činjenica i same duše bez uzimanja u obzir podataka dostupnih iskustvu.

čista psihologija promatra samo psihičke pojave i njihove međusobne odnose, i ne obazire se na fiziološke mehanizme koji stoje u njihovoj pozadini (Zimmermann 1943: 97). Čista se pak psihologija dijeli na opću, koja proučava osobine svih psihičkih stanja, i specijalne koje raspravljaju o pojedinim vrstama psihičkih stanja (Zimmermann 1932: 204).⁵

Vidljivo je da je kriterij podjele empirijske psihologije na poddiscipline drugačiji od onoga prema kojemu se čitava psihologija dijeli na empirijsku i filozofsku. Naime, razlika čiste psihologije od specijalnih razlika je u predmetu proučavanja, u materiji kojom se bave – čista proučava ta-i-ta mentalna stanja (sva), a specijalne psihologije proučavaju ta-i-ta mentalna stanja (određeni podskup svih mentalnih stanja, a specijalne se psihologije međusobno dijele po tome koji točno podskup proučavaju). Prvotna razlika empirijske i filozofske psihologije nije u njihovu sadržaju, već u metodi. Naime, u filozofskoj su psihologiji dopušteni neki teorijski manevri koji u empirijskoj nisu dopušteni. Jasno je da će ti teorijski manevri na koncu dovesti do razlike i u samom sadržaju, tj. da teze koje iznosi jedna neće biti moguće verificirati drugom, ali početna je distinkcija ipak epistemološka.

Prema Zimmermannu sud o psihologiji kao posebnoj znanosti ('zasebnoj nauci'), moguće je braniti samo ako se dokaže da se njezin predmet, tj. duševni život, zaista razlikuje od fizičkog svijeta (Zimmermann 1932: 204); time je pitanje o naravi psihologije kao znanosti, tj. njezinoj autonomiji, posve isprepleteno s metafizičkim pitanjem o razlici mentalnih i fizičkih stanja. U Zimmermannovim su djelima česti argumenti za duhovnost 'viših' mentalnih stanja, ali on u ovom kontekstu navodi razloge za shvaćanje svih mentalnih stanja kao nematerijalnih.⁶

To su:

- činjenica da doživljaji nemaju fizičkih svojstava kao što su boja, oblik, tekstura... (Zimmermann 1932: 204)
- privatnost doživljaja, tj. činjenica da su dostupni samoopažanju samo jednog subjekta (Zimmermann 1932: 205)
- činjenica da doživljaji ne posjeduju osjetilne kvalitete inače pripisivane predmetima izvanjskog iskustva, tj. činjenica da vizualne doživljaje ne mogu vidjeti, zvučne doživljaje ne mogu čuti... (Zimmermann 1932: 205)⁷
- činjenice da postoji uzročni odnos između svjesnih pojava (Zimmermann 1932: 209).

5 U sklopu specijalnih psihologija Zimmermann spominje i genetičku psihologiju koja proučava uvjete nastanka psihičkih pojava i njihov razvoj (Zimmermann 1943: 174); središnji je njezin dio usporedba psihičkih fenomena u djece s onima u odraslih ljudi. I sam na jednom mjestu navodi izraz 'razvojna', kao alternativni (Zimmermann 1943: 174). Međutim, na drugom mjestu on razlikuje psihologiju djeteta od genetičke, tvrdeći kako genetička psihologija pojašnjava »postanak i razvitak viših duševnih tvorevina: jezika, umjetnosti, religije...« (Zimmermann 1932: 204). Nemoguće je reći koji je od toga njegov konačni stav, ako takav uopće postoji.

6 Zimmermann tvrdi da su neke ljudske spoznajne sposobnosti, poput apstrakcije i relativnog opažanja, neobjašnjive bez postuliranja duhovnih stanja (Zimmermann 1932: 21, 57, 212; Zimmermann 1923: 118–123, 147–164). Čini se da postoji razlika između tih teza i ove o kojoj je sada riječ: kod rasprave o 'višim' spoznajnim sposobnostima argumentira za postojanje takvih stanja koja nisu uvjetovana fiziologijom, a sada (najvjerojatnije) argumentira da nijedno mentalno stanje, čak i ono koje jest uvjetovano fiziologijom, nije identično tom fiziološkom procesu.

7 Teško je precizno reći, ali jedna je mogućnost da Zimmermann ovdje ima na umu upravo ono o čemu govori Harman u svom seminalnom tekstu o transparentnosti iskustva (Harman 1990). Druga je mogućnost da je ovo samo drugačije izražena činjenica privatnosti.

Teza da status psihologije kao zasebne znanosti ovisi o metafizičkom statusu mentalnih stanja vrlo je neplauzibilna i zahtjevna. Prvo, svaki eventualni prigovor argumentima za nematerijalnost doživljaja *ipso facto* prigovor je i autonomiji psihologije. Zimmermannovim se gore navedenim razlozima može mnogo toga prigovoriti: prvo, materijalist može elegantno negirati tezu da doživljaji nemaju fizičkih svojstava, i reći da su doživljaji stanja mozga, za koja se subjektu čini da nemaju fizičkih svojstava, ali ih ipak imaju; drugo, činjenice privatnosti i transparentnosti epistemičke su činjenice, i nije odmah jasna njihova veza s pitanjem metafizičkog statusa mentalnih stanja. Recimo, materijalist može privatnost objasniti činjenicom da je za svaki doživljaj, shvaćen kao stanje mozga, subjekt u relaciji s njim u kakvoj nijedan drugi spoznajni subjekt nije – to je relacija posjedovanja živčanog sustava konstituiranog upravo tim stanjem mozga. Čini se posve konzistentno s materijalističkom pozicijom dopustiti mogućnost da spoznajni subjekti konstituirani nekim fizičkim stanjem imaju drugačiji kognitivni pristup tom stanju od subjekata koji nisu konstituirani tim stanjem. Idući njegov razlog također nije održiv – iz materijalističke je perspektive jedino smisljeno to da vizualne doživljaje ne mogu vidjeti itd. Jer, ako je vizualni doživljaj neko stanje mozga, s točno određenim uzorkom paljenja neurona, jasno je da taj fizikalni entitet ne može stajati u onoj relaciji prema subjektovu vizualnom sustavu u kojoj stoje paradigmatički, ili svi, primjeri predmeta koje se može vidjeti. Da bi se predmet vidio, mora doći do izvjesne interakcije predmeta i subjekta oka, tj. svjetlo odbijeno od predmeta mora upasti na oko. Tipično, svjetlo koje upada na nečije oko nije odbijeno od dijelova njegova mozga.⁸ Međutim, ovi su prigovori manje bitni. Bitno je to da jednostavno nije razborito s Zimmermannove strane stav o autonomiji psihologije temeljiti na metafizičkim tezama, još k tome onima koje su stoljećima već kontroverzne.⁹

⁸ Naravno, možemo konstruirati misaoni eksperiment u kojemu osoba promatra svoj mozak u zrcalu (recimo da joj je otvorena lubanja) ili su joj oči izmještene iz očnih duplji, pa je u stanju izravno promatrati svoj mozak bez posredovanja zrcala. Materijalist bi tad morao priznati da subjekt zaista vidi svoje doživljaje, ali samo u faktivnom ($\approx de re$) smislu. Opisom ($\approx de dicto$) specificiran sadržaj iskustva, i to onaj koji je tipično subjektu dostupan, i dalje ne bi uključivao doživljaje – inače, distinkcija između viđenja kao faktivnog stanja i viđenja pod opisom ($\approx de re/de dicto$) može se elegantno primijeniti i na problem privatnosti. Razlika između izvanjskih promatrača nekog subjektova stanja mozga i samog subjekta upravo je u tome što je opis pod kojim vide to stanje mozga drugačiji.

⁹ Što se ostalih argumenata protiv materijalizma tiče, nije jasno smatra li ih Zimmermann alatima u dokazivanju znanstvene autonomije psihologije ili su samo nastavak obračuna s materijalizmom. Koje je točno značenje već spomenute teze o postojanju uzročnog odnosa između svjesnih pojava (Zimmermann 1932: 209)? Kako Zimmermann zna da između svjesnih pojava postoji uzročni odnos, za razliku od epifenomenalističke hipoteze prema kojoj one samo prate uzročne relacije svojih fizioloških korelata? Nema jasnog odgovora na to pitanje, ali se čini da se radi o tome da je stalan slijed dviju svjesnih pojava razlog za formiranje hipoteze o istom takvom slijedu njihovih fizioloških korelata, koja se onda može empirijski provjeravati. To nije dobar argument – radi se jednostavno o metodološkoj praksi. Da je situacija obrnuta, i da se na temelju poznavanja fizioloških zakonitosti predvidi i kasnije verificira stalan slijed nekih, dosad neopaženih, svjesnih pojava, bi li to značilo da među tim pojavama nema uzročnog odnosa? Red kojim je neka hipoteza o slijedu fenomena formirana, nema nikakve veze s tim radi li se tu samo o slijedu ili o pravom uzročnom odnosu.

Zimmermann kao dodatni prigovor materijalizmu navodi činjenicu da poistovjećivanje doživljaja sa stanjima mozga implicira poistovjećivanje jastva s mozgom (Zimmermann 1932: 210). Ni taj prigovor nije učinkovit. Prije svega, argument ide ovako: ako su doživljaji jednaki moždanoj aktivnosti i ako su doživljaji vezani uz jastvo (pripadaju jastvu), onda je tako da je moždana djelatnost vezana uz/pripada jastvu. Međutim, moždana djelatnost je vezana uz, tj. pripada mozgu; dakle, mozak je jednak jastvu. To je pak nemoguće. Jasno je da je ovo *petitio principii* – materijalist nema problema u izjednačavanju jastva s mozgom. Zimmermann ne daje nekakvo pojašnjenje te nemogućnosti, već ju samo tvrdi; prema tome dalo

Glavni je problem u tome što Zimmermann očito ne razlikuje pitanje interteoretskog reduccionizma, koje spada u filozofiju znanosti, od problema odnosa uma i tijela, koji je metafizički problem iz filozofije uma. Zamislimo li na trenutak analogni argument za biologiju – da je biologija zasebna znanost samo ako je moguće demonstrirati razliku živih organizama od fizičkih predmeta – vidimo koliko je zapravo neplauzibilan. Biološki su organizmi podskup fizičkih predmeta, i za autonomiju je biologije dovoljno da se objašnjenja koja ona nudi ne mogu neproblematično izvesti iz vokabulara kojim barataju fizika i kemija. Specifičnost metoda, pojmova, potrebnog pozadinskog znanja i objašnjavačkih stilova sasvim su dovoljni za autonomiju neke znanosti, i ništa više od toga ne treba zahtijevati ni za psihologiju. Posebno ne treba zahtijevati rješenje tisućljetnoga filozofskog problema.

Ti su argumenti posebno nepotrebni u svjetlu toga da Zimmermann iznosi neke (relativno) uspješne argumente u prilog autonomiji psihologije. To su:

- činjenica objašnjavačkog jaza, tj. činjenica da fiziologija svojim kvantitativnim rječnikom nije u stanju adekvatno objasniti kvalitativne razlike među mentalnim stanjima (Zimmermann 1932: 209)
- činjenica da je bez introspekcije nemoguće utvrditi korelaciju mentalnih stanja sa stanjima mozga (Zimmermann 1932: 208)

Postojanje objašnjavačkog jaza ne pretpostavlja neistinitost materijalizma, već samo tvrdi nešto o granicama objašnjenja danog u vokabularu fiziologije. Da su materijalizam i objašnjavački jaz konzistentni, najbolje svjedoči činjenica postojanja velikog broja tip-B materijalista, prema Chalmersovoj terminologiji (Chalmers 2003). Tip-B materijalisti priznaju da se izvjesne činjenice o mentalnim stanjima čak ni u načelu ne mogu deducirati iz činjenica o stanjima živčanog sustava, ali odbijaju da iz toga slijedi kako su ta mentalna stanja nešto više od stanja živčanog sustava – jaz među tim vrstama činjenica samo je epistemički, ne i ontološki. Ta pozicija nije lišena problema, međutim dobro upućuje na to da prihvaćanje činjenice objašnjavačkog jaza ne povlači za sobom automatsko prihvaćanje neke određene pozicije o odnosu uma i tijela.¹⁰ Teza o krucijalnoj važnosti introspekcije također je slobodna od metafizičke prtljage – ona kaže samo to da standardna praksa fiziologije pretpostavlja introspekciju kao oblik znanja o mentalnim stanjima i da bez njezina korištenja nije moguće odrediti preslikavanja sa stanja mozga na stanja uma:

Psihologija je bar toliko samostalna nauka, što mora da fiziologiji pokaže posebno svoje područje psihičkih pojava, te odredi fiziologiji zadaću njezina proučavanja. A do svojih definicija o psihičkim pojavama (doživljajima) ne može psihologija doći bez introspektivne metode (Zimmermann 1932: 209).¹¹

2. Metode psihologije

Ključnim metodama u psihologiji, tj. jedinama što on izričito zove metodama, Zimmermann smatra samopromatranje i eksperiment (Zimmermann 1943: 93–94; Zimmermann 1932: 203, 206; Zimmermann 1923: 27). Prema uporabi tih metoda razlikuju se empirijska i eksperimentalna psihologija: empirijska je

bi se zaključiti da tu nemogućnost smatra bazičnom intuicijom.

10 Zahvaljujem anonimnom recenzentu na ovoj primjedbi.

11 Ideja je ova: ako se ne bismo oslanjali na subjektivu introspekciju, kako bismo znali da je neko stanje mozga u korelaciji s tim-i-tim mentalnim stanjem? Jasno je da eventualni bihevioristički odgovor Zimmermanna ne bi zadovoljio.

psihologija svaka ona koja se temelji na iskustvu, točnije svaka ona koja se temelji na nutarnjem iskustvu, tj. samopromatranju (Zimmermann 1943: 94). Psihologija koja uključuje i eksperiment kao dio metode, eksperimentalna je psihologija (Zimmermann 1943: 95).¹² Zimmermann jasno kaže da eksperiment ne isključuje potrebu samopromatranja, upravo suprotno – prvo, ispitivač ne može dobiti nikakve smislene informacije iz provođenja eksperimenta na ispitaniku ako nije sam prethodno upoznao onaj tip doživljaja koje promatra na ispitaniku; drugo, ispitanik može svoje doživljaje opisivati i izražavati (bilo govorom bilo kretanjama) samo ako ih je upoznao samopromatranjem (Zimmermann 1943: 97).¹³ Isto tako jasno, već u idućoj rečenici, kaže da se eksperimentalno daju izraziti neki mentalni događaji koje samopromatranjem nije nikako moguće upoznati (Zimmermann 1943: 97); primjer su mu procesi čitanja i pisanja te čitav niz fizioloških procesa od kojih su oni sastavljeni (Zimmermann 1943: 98). Fiziološki procesi uključeni u neku radnju, a kojih subjekt nije svjestan, očito nisu dobar primjer – naime, Zimmermann treba potkrijepiti tezu da se neki mentalni događaji daju izraziti eksperimentom, ali ne samopromatranjem. Budući da fiziološki procesi nisu mentalna stanja (prema njegovim riječima), nejasno je zašto njih navodi kao primjer.¹⁴

Prednosti eksperimenta pred promatranjem su:

1. Eksperimentalnom je metodom moguće doživljaje izolirati ili zasebno promatrati (Zimmermann 1943: 98).
2. Jedan je doživljaj moguće nepromijenjeno ponavljati, a to se postiže osiguravanjem jednakih vanjskih uvjeta (Zimmermann 1943: 98).
3. Doživljaje je moguće izmijenjeno izazivati te ih tako lakše uspoređivati (Zimmermann 1943: 98).

Samopromatranje je temeljna metoda, a eksperimenti u psihologiji postaju shvatljivi tek u svjetlu samopromatranja (Zimmermann 1923: 28).¹⁵

¹² U kontekstu psihologije eksperiment je izazivanje i pod različitim prilikama mijenjanje duševnih pojava kako bi ih se što bolje upoznao (Zimmermann 1943: 95).

¹³ Zimmermannova tvrdnja da ispitivač ne bi mogao dobiti nikakve smislene informacije od ispitanika ako nije prethodno samopromatranjem upoznao onaj tip doživljaja koje promatra na ispitaniku, presnažna je. Da je ta tvrdnja istinita, slijedilo bi da je standardna klinička psihologija nemoguća – sam kliničar bi morao imati iskustvo patologije koju istražuje i na koju želi utjecati. To je očito neistina. Zimmermannova bi tvrdnja bila plauzibilna kad bi bila ograničena na potpuno upoznavanje doživljaja kojeg ispitanik doživljava – u tom bi smislu istraživač zaista morao imati iskustvo vrsno identičnog doživljaja. Međutim, istraživač može posjedovati smislene informacije o nečijem mentalnom stanju, a da nema potpuno poznavanje tog mentalnog stanja (tj. nema sve moguće informacije o tom mentalnom stanju). Zahvaljujem anonimnom recenzentu na ovoj primjedbi.

¹⁴ Istina, navodi još i proces razumijevanja, tj. apercepcije, onoga što je pročitano, ali se ne izjašnjava smatra li to mentalnim stanjem kojega ne možemo opaziti samopromatranjem, pa je teško reći nešto više o tome.

¹⁵ Zimmermann razlikuje dva tipa svijesti o vlastitim mentalnim stanjima: 1. neposredno opažajno znanje o vlastitim doživljajima (Zimmermann 1943: 88) koje je tip prateće svijesti, i istodobno je s doživljajima koji su u središtu subjektive pozornosti, te 2. pažljivo samoopažanje, ili samopromatranje, koje zahtijeva subjektovu usredotočenost na vlastite doživljaje (Zimmermann 1943: 93). Zimmermann se ne koristi posve ujednačenom terminologijom u svim svojim djelima, ali jasno je da je samopromatranje koje smatra temeljem psihologije, upravo pažljivo samoopažanje ili pažljivo samopromatranje.

Npr.: »Samoopažanjem, rekospo, znade svaki čovjek za svoje doživljaje. No dok to znade, još nije time psiholog. Danomice ima čovjek samoopažanje ili svjestno znanje o vlastitim doživljajima, t. j. svjestan je sebi, kada god nešto doživljava, ali to još ne znači psihološko upoznavanje duševnog života. (Po ovome bi onda svi ljudi bili psiholozi!) Potreban je jedan "plus", naime pažljivo opažanje vlastitih doživljaja. Pažljivo

Međutim, eksperiment je u psihologiji itekako potreban, prije svega kao nadopuna samopromatranju. Samopromatranjem ne možemo znati to od kojeg je doživljaja neki drugi doživljaj zavisin (Zimmermann 1943: 97); samopromatranjem nije moguće svoje doživljaje zaustaviti ili varirati (Zimmermann 1932: 203); samopromatranje se obično svodi na sjećanje već minulih doživljaja (Zimmermann 1932: 203); kako je već rečeno, na jednom ga mjestu naziva čak i pogrešivim (Zimmermann 1923: 24).¹⁶

3. Filozofska psihologija

Kako je prije navedeno, filozofska je psihologija onaj dio psihologije u kojem je govor o entitetima nedostupnima iskustvu opravdan, ako se neke pojave ne mogu objasniti samo entitetima dostupnima iskustvenoj spoznaji. Konkretni primjer toga vidi se u Zimmermannovoj raspravi o jastvu. Jastvo je, prema Zimmermannu, subjekt ili supstrat doživljaja, kojemu oni pripadaju i od kojega su realno različiti (Zimmermann 1932: 219); jastvo ne pripada nijednom drugom entitetu, već egzistira susptancijalno (Zimmermann 1932: 219); ono je također uzrok doživljaja (Zimmermann 1932: 221).

Argumenti kojima Zimmermann to dokazuje su:

1. Analiza pojma 'iskustvo' ili 'svijest' jasno pokazuje da je to nešto što označava osobinu nekog subjekta; tj. to označava relaciju nekog subjekta prema predmetima kojih je taj subjekt svjestan (Zimmermann 1932: 219). Konceptualna je istina, dakle, da doživljaji, ili mentalna stanja, zahtijevaju subjekte različite od njih samih.
2. Supstancijalna teorija jastva jedina je koja može objasniti činjenicu jedinstva svijesti (Zimmermann 1932: 217–218). Prema asocijativnoj teoriji, jedinstvo svijesti nastaje na temelju asocijativnih relacija u kojima sadržaji mentalnih stanja stoje – Zimmermann tome prigovara: prvo, ima takvih doživljaja koji ne nastaju asocijacijom; drugo, asocijativna dispozicija nije izravno nazočna u subjektovoj svijesti, za razliku od jastva (Zimmermann 1932: 217). Prema aktualitetnoj teoriji, jedinstvo svijesti zasnovano je na svjesnim činima, tj. aktima, napose na aktima htijenja (Zimmermann 1932: 218); to je htijenje izraz iskonske tendencije za gibanjem, za promjenom, za teženjem. Zimmermann prigovara da ta tendencija, tj. težnja, mora imati svoj subjekt, i da sama ona (tendencija) ne može objasniti jedinstvo svijesti (Zimmermann 1932: 219). Lako je vidjeti da se prigovor aktualitetnoj teoriji svodi na tezu iz prvog argumenta, o konceptualnoj nužnosti subjekta kojemu mentalna stanja pripadaju.
3. Iz iskustva je očita činjenica da je subjekt, 'ja', samo jedan, a ne mnogi; hipoteza supstancijalnog jastva jedina koja može objasniti tu činjenicu (Zimmermann

opažanje zovemo promatranje, a pažljivo samoopažanje jest samopromatranje, neposredno ili usebno promatranje (introspekcija)« (Zimmermann 1943: 93).

Također: »I psiholog zna za svoje vlastite doživljaje *samoopažanjem*; samo što se on razlikuje od svih nepsihologa time, što *pazi* na pojedine svoje doživljaje, tj. on ih *pažljivo opaža ili promatra*. Nazovimo takovo pažljivo opažanje *samopromatranje* ili *doživljajno (usebno, unutrašnje, introspektivno) promatranje*« (Zimmermann 1932: 203).

16 Eksperimentalna psihologija nije isto što i psihofizika (Zimmermann 1943: 96). Psihofizika je dio eksperimentalne psihologije i proučava vezu doživljaja s fizičkim pojavama ili podražajima (Zimmermann 1943: 96). Eksperimentalno je moguće proučavati i pojave koje nisu u tako uskoj (jednoznačnoj) vezi s podražajima, npr. pamćenje ili pažnju.

1932: 220). Tu, 'iz iskustva očitu činjenicu', neke pojave ipak dovode u pitanje, npr. disocijativni poremećaj identiteta, ali Zimmermann takve poremećaje ne spominje.

4. Da nema jastva, i da su svjesni doživljaji učinak samo fizioloških događaja, oni bi morali biti potpuno slični tim događajima (Zimmermann 1932: 220); međutim, budući da se od njih razlikuju, slijedi da postoji još nešto što je uzročno odgovorno za nastanak doživljaja, a to je jastvo. Ovaj argument pretpostavlja tezu o sličnosti uzroka i učinka, koja je problematična (mehaničke radnje proizvode toplinu, npr. također je nejasno koliko mora biti općenita sličnost uzroka i učinka).¹⁷

Osim utvrđivanja postojanja jastva različitog od njegovih doživljaja, Zimmermann smatra da je moguće dokazati i duhovnu narav toga jastva. Prema njegovu mišljenju, jastvo ne može biti materijalno zbog ovog razloga:

Ako je jastvo materijalno, onda bi i doživljaji trebali biti materijalni. Naime, nije moguće da nematerijalni doživljaji pripadaju materijalnom jastvu. Ali doživljaji jesu nematerijalni, dakle i jastvo je nematerijalno. Zaključak: jastvo je duhovne naravi (Zimmermann 1932: 222–224).

Nematerijalnost doživljaja Zimmermann je već puno puta argumentirao. Ključna premisa argumenta za nematerijalnost jastva glasi: nemoguće je da materijalni uzrok ima nematerijalne učinke. Njegovim riječima:

Ali ne samo što nematerijalni učinak ne može u materiji da ima adekvatni svoj uzrok, nego je još sasvim nerazumljivo, kako bi mogao materijalni uzrok svojim gibanjem izvesti izvan samog sebe – od svoje naravi sasvim različite – učinke, koji sami za sebe, tj. ne pripadajući nikojem subjektu, postoje i po tom upravo iz ničega nastaju. A napokon, mi i ne znamo, zašto bi se fizičke energije mozga pretvarale u sasvim nefizičku zbiljnost, namjesto da utječu na materijalni svoj supstrat i izvode materijalne funkcije (Zimmermann 1932: 225).

Budući da je jastvo i uzrok doživljaja, i budući da su doživljaji nematerijalni, jasno je kako jastvo mora također biti nematerijalno. Problem s tom premisom je taj što je inkonzistentna s mogućnošću interakcije materijalnih i nematerijalnih entiteta, a to je nešto što Zimmermann priznaje. Interakcija materijalnog i nematerijalnog entiteta podrazumijeva mogućnost da materijalni događaj proizvede nematerijalni učinak. Zaista, koju stranicu nakon gornjeg citata, Zimmermann kaže:

Ovakav nazor ne samo nije obrazložen – jer međusobno utjecanje poradi različnosti materijalne i duhovne naravi nije nemoguće (kao što su dokazali Lotze, Külpe, Stumpf, M. Wentscher i E. Becher) – nego nas iskustvo utvrđuje u tom, da doista utječu neke tjelesne promjene na dušu i obratno. Sve naše duševno općenje s drugim ljudima vezano je uz tjelesna sredstva (pismena, usmena itd.), koja mi duševno udešavamo, da uzmognemo njima saopćiti svoje duševne sadržaje, a ova

¹⁷ U skolastičkoj je filozofiji poznat pojam *virtualnog* sadržavanja učinka u uzroku, koji zapravo znači da je učinak sadržan u uzroku ako je tako da uzrok može proizvesti učinak. To je očita ekvivokacija termina 'biti sadržan u', i ne rješava puno toga. Također, ta bi vrsta sadržavanja upravo odmogla Zimmermannovu argumentu jer bi se moglo neproblematično reći da su svjesni događaji virtualno sadržani u fiziološkim stanjima.

opet tjelesna sredstva utječu na svijest drugih ljudi prenoseći na taj način duševne sadržaje. Takovo komplicirano uzajamno djelovanje nemoguće je shvatiti samo kao paralelno zbivanje (Zimmermann 1932: 228).

Dakle, nedosljedno je od Zimmermanna s jedne strane negirati mogućnost da materijalni entitet proizvede nematerijalni učinak, kako bi dokazao nematerijalnost jastva, a s druge strane tu mogućnost dopuštati, kako bi objasnio interakciju materijalnih i nematerijalnih događaja.¹⁸

4. Utjecaj würrburške škole na Zimmermanna

Würzburška je škola psihologije dio pokreta sustavne introspekcije (Danziger 1980: 250). Taj je pokret važna epizoda u povijesti psihologije, među ostalim i zato što je biheviorizam u dobroj mjeri nastao kao reakcija na neuspjeh tog pokreta (Danziger 1980: 250).

Prema Wundtu, introspekcijom se bilo moguće koristiti u znanstvenoj psihologiji samo u obliku unutarnje percepcije, i to tek u uvjetima u kojima je u velikoj mjeri aproksimirala izvanjsku percepciju (Danziger 1980: 247). Ta je aproksimacija počivala na pretpostavci da se identična, ili gotovo identična, mentalna stanja mogu proizvesti opetovanom primjenom fizičkih podražaja; to se pak u praksi svelo na subjektive izvještaje o izvanjskoj percepciji (Danziger 1980: 250). Misaone i voljne procese nije moguće istraživati na taj način, smatrao je Wundt, a to nije značilo da je takve procese smatrao izuzetima od mogućnosti znanstvenog istraživanja, već samo da nije mislio kako ih je moguće proučavati eksperimentalnom metodom (Danziger 1980: 247).¹⁹

Wundt je zbog tih stavova na samom početku 20. stoljeća ušao u javnu polemiku s pripadnicima würrburške škole koji su bili predvodnici promjene u praksi znanstvene psihologije. Osnivač škole je Oswald Külpe, bivši Wundtov učenik, a poznatiji pripadnici su Karl Bühler, Narziss Ach, Henry Watt, i Karl Marbe. Würzburžani su, naime, primjenom sustavne introspekcije počeli istraživati složenije mentalne fenomene: misao, sjećanje i složene osjećaje. Posebnu je prašinu podigla kontroverza oko problema bespredodžbenih misli (*imageless thought*), niz eksperimenata kojima je navodno utvrđeno postojanje misli bez pripadajućeg osjetnog sadržaja (Danziger 1980: 251). Metodološka načela koja su razlikovala würrburšku školu od Wundtova pristupa psihologiji su:

1. Liberalan stav prema uporabi sjećanja. Sjećanje, ili retrospekcija, nadomjestak je za introspektivno opažanje vlastitih doživljaja – würrburžani su kao valjan izvor dokaza priznavali subjektive izvještaje o nedavnim iskustvima (Danziger 1980: 251).
2. Oslanjanje na subjektivne izvještaje nasuprot objektivnim mjerenjima. Dok su u tradicionalnim eksperimentima esencijalni podaci bili oni objektivni (vrijeme reakcije, npr.), würrburžani su se počeli obilno koristiti subjektivim izvještajima

18 Treba napomenuti da Zimmermann izričito tvrdi da ne zastupa dualizam supstancija, tj. takvu teoriju prema kojoj bi tijelo i duša/jastvo bile zasebne susptancije. On svoju poziciju opisuje kao aristotelijansku, hilemorfističku ideju o supstancijalnom jedinstvu duše i tijela (Zimmermann 1932: 230).

19 Zimmermann pogrešno tvrdi na jednom mjestu da se Wundt eksperimentalnom metodom koristio za proučavanje svih psihičkih pojava, a ne samo osjeta (Zimmermann 1923: 28).

o vlastitim mentalnim stanjima kao središnjim podacima eksperimenta (Danziger 1980: 252).

3. Kvalitativni opisi. U svjetlu prethodne točke, jasno je da je kvantitativnu metodologiju zamijenila ona kvalitativna u vidu kompleksnih kvalitativnih opisa subjektova stanja svijesti (Danziger 1980: 252).
4. Značajnija uloga istraživača. U novom je pristupu znanstvenik, tj. onaj koji provodi istraživanje, postao puno važnija figura negoli je to prije bio slučaj. Pitanja kojima je znanstvenik navodio subjekte na opis vlastitih stanja svijesti postala su neobično važan dio čitavoga eksperimentalnog procesa, a u slučaju spora oko bespredodžbenih misli, postalo je jasno koliko na taj način dobiveni podaci mogu divergirati, ovisno o laboratoriju u kojem su provedeni (Danziger 1980: 252-253).

Danziger kao važan utjecaj na würzburšku školu psihologije navodi i Husserlovu fenomenologiju, posebno spominjući Külpea u tom smislu (Danziger 1980: 254–255). Danziger razlog za taj utjecaj vidi u Husserlovu prekidu s kantovskom tradicijom agnosticizma o noumenalnom subjektu svijesti, što je u würzburžana pobudilo nadu u mogućnost uvida u fundamentalnu narav subjekta introspektivnom metodom (Danziger 1980: 255). Prema Danzigeru kriza introspekcije nastala je zbog problematične relacije subjektivnog iskustva i verbalnog opisa kojim je ono priopćivano znanstveniku (Danziger 1980: 255). Rezultati takvih eksperimenta teško su se mogli replicirati i postali su ovisni o laboratoriju u kojem su provedeni, što je efektivno značilo kraj sustavne introspekcije.

Zimmermann na više mjesta pohvalno spominje würzburšku školu, posebno Külpea (Zimmermann 1943: 43; Zimmermann 1932: 68, 259).²⁰ Također, u opisu metode kojom se psihologija služi, Zimmermann je suglasan s würzburžanima – kaže da pažljivo samopromatranje često uzima oblik sjećanja i preporučuje metodu intervjua s ciljem dobivanja opisa subjektive svijesti (Zimmermann 1932: 203; Zimmermann 1943: 96).

Usprkos tomu, jasno je da Zimmermanna würzburška škola ne zanima zbog svojih nazora o mjestu introspekcije u znanstvenoj psihologiji. On würzburžane izrijeком citira gotovo pa isključivo na mjestima na kojima se spominju rezultati eksperimenata povezanih s bespredodžbenim mislima, a sve kako bi empirijski potkrijepio svoje argumente o nematerijalnosti mentalnih stanja. Zimmermannov je glavni interes u psihologiji onaj metafizički – cilj mu je dokazati valjanost i nužnost filozofske psihologije, a unutar nje mu je cilj dokazati nematerijalnost mentalnih stanja i jastva kojemu ona pripadaju.

5. Zaključak

Zimmermann iznimnu pozornost posvećuje metafizičkim implikacijama činjenica utvrđenih psihološkim istraživanjem. Raspravu o redukcionizmu psihologije svodi na raspravu o metafizici mentalnih stanja, a o epistemološkim pitanjima u psihologiji uopće ne raspravlja. Introspekciju smatra temeljnom metodom psihologije, u vidu pažljivog samopromatranja, a ne neposrednog samoopažanja. Premda Zimmermann jasno razlikuje te vrste introspekcije, nigdje ih ne problematizira u epistemološkom

²⁰ Za detaljniju usporedbu Zimmermannovih i Külpeovih stavova vidjeti tekst Darija Škarice (Škarica 2008).

smislu i nije previše zainteresiran za elaboriranje tvrdnji koje o njima iznosi (npr. ne smatra potrebnim objasniti odnos činjenice da je introspekcija temeljna metoda psihologije s činjenicom njezine pogrešivosti). Njegov primarni interes je dokazivanje tradicionalnih skolastičkih teza o supstancijalnosti i duhovnosti jastva, tj. duše; kada postoje njegove dosljedne referencije na suvremenu psihologiju, isključivo se odnose na one empirijske rezultate koje smatra konzistentnima sa svojom filozofskom pozicijom.

Literatura

- Chalmers, D. (2003). Consciousness and Its Place in Nature. In Stephen Stich, Ted Warfield (eds.), *Blackwell Guide to the Philosophy of Mind* (pp. 102-142). Blackwell.
- Danziger, K. (1980). History of Introspection Reconsidered. *Journal of the History of Behavioral Sciences* 16: 241–262.
- Harman, G. (1990). The Intrinsic Quality of Experience. *Philosophical Perspectives* 4: 31–52.
- Škarica, D. (2008). Külpe i Zimmermann o polaznom i konačnom predmetu psihologije. *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*. 34 (1-2), 67-68: 217–259.
- Zimmermann, S. (1923). *Temelji psihologije. Opća nauka o svijesnom životu ljudske duše*. Zagreb: Hrvatska bogoslovska akademija.
- Zimmermann, S. (1932). *Duševni život*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Zimmermann, S. (1943). *Psihologija za srednje škole*. Zagreb: Nakladni odjel Hrvatske državne tiskare (četvrto izdanje).

ZIMMERMANN ON SUBJECT MATTER AND METHODS OF PSYCHOLOGY

Abstract

Stjepan Zimmermann dealt with the subject matter, goals, tasks and methods of psychology on multiple occasions in his work. He viewed the scientific autonomy of psychology as being closely related to the special character of its subject matter, and he believed that scientific psychology is possible only if it can be shown that its subject matter is not shared with other sciences. Zimmermann considered self-observation and experiment to be the main methods of psychology. Using the criterion of method, psychology can be divided into empirical and philosophical, and their difference is in the relation to experiential verification of their conclusions. The central part of philosophical psychology is the question of the self, or the ontological status of the conscious subject. Zimmermann commended the work of the Würzburg School of Psychology, the results of which he saw as an empirical confirmation of the philosophical claims he accepted. In this article, a more thorough explanation of Zimmermann's claims has been provided and possible objections brought forth.

Key words: Zimmermann, mental events, self-observation, experiment, philosophical psychology, the self